

ואולם הר"ן (כב. ובחזיון) כתב: 'כגון גוים שבמקומות הללו שאינן חשוין בדבר זה, אדרבה, מרחיקין הדבר הרחקה יתרה ומכין ועונשין עליה – מותר'. הרי שגזירה זו מותנית רק באם יש חשד לדבר. וכ"כ תלמידי רבנו יונה, וכן כתב המגיד משנה (איס"ב כב,ה) בשם הרשב"א. וכ"כ המאירי.

ואפשר שהתוס' חולקים וסוברים שלא בטלה הגזירה, וכנ"ל. או יתכן שסוברים שאע"פ שבאופן רשמי ובמוצהר הם מגנים ומענישים על רביעה, חשודים על כך בצנעה, שאף בומן הגמרא משמע קצת שהיו מתביישים בדבר, שהרי אמרו (כב:) שאשה יראה להזקק לבהמה, שמא ייסרך אחריה, ומשמע מרש"י שחוששת שמא עי"כ יתגלה הדבר.

*

'גמירי דעבודת כוכבים דאברהם אבינו ד' מאה פירקי הויין' –

'... ולכך תורה שבכתב היא מן השמים, מצד השי"ת, שהוא מסולק מכל רע, רק מאיר איך להיטיב. ותורה שבעל-פה מלבות בני אדם שהם בעלי יצר לב רע, ויודעים בטוב ורע ונכמו שאינא 'קנאה יש ביניכם וכו' – הם יודעים לצחצח ענין 'לא יהיה' ולברר איזה דבר הוא השתעבדות לתשוקה ורצון וזולת רצון השי"ת.

ולכך רבי עקיבא היה בן גרים, משורש רע, כדי שידע לברר ענין הרע ולנקותו. וכדרך שאינא, מסכת ע"ז של אברהם אבינו ע"ה, ארבע מאות פירקי – כי הוא טהור מטמא, כדברי רז"ל, והיה יודע פרקים הרבה מאד ב'לא יהיה' מה שאין אנו יכולים לידע כל כך...'. (מתוך אור זרוע לצדיק ו, עמ' 21. וע"ע דובר צדק עמ' 87).

דף טו

'אף במקום שאסרו לייחד מותר למכור' – ואף על פי כן, היו מקומות שנהגו בדבר איסור. וכמה טעמים ניתנו למנהג זה; הר"ן פרש שהחמירו במכירה משום הרחקה, כדי שלא יבואו להעמיד בפונדקאותיהם. והריטב"א כתב שבאותם מקומות החמירו שלא לסמוך על החזקה שעכו"ם חס על בהמתו שלא תעקר, וחששו להרבעה אף בבהמה שלו.

(וכ"מ טעם זה מדברי התוס' להלן (כב: ד"ה ורמינהי), שדנו במקום שנהגו שלא למכור, מדוע אין חוששים לקנות מהם קרבן, שמא נרבע. ולפי הטעמים האחרים – לא קשה, כי רק לענין מכירה לכתחילה נהגו איסור אטו העמדה, או כדי שלא לחלק בין דקה לגסה. וע"ש ברש"ש).

ורש"י כתב (בפסחים נג. וכ"כ הרע"ב) שהחמירו על עצמם בדקה, שמא יבואו להקל במכירת גסה. וכשם שלתנא קמא החמירו אף בעגלים ובסוסיים, בין שלמים בין שבורים, שלא חילקו חכמים בתקנתם, כך באותם מקומות החמירו על עצמם בדקה, שלא לחלק בין בהמה לבהמה.

[הש"ך (יו"ד קנא סק"ט) תמה הלא בבהמה גסה אין איסור אלא מטעם גזרה משום שאלה ונסיוני, ואם כן מה טעם יש לאסור בדקה, והלא גזרה לגזרה היא. ובשו"ת פרי יצחק (ח"א כד) כתב שכיון שאינו אלא מנהג חומרא ולא איסור, מה בכך שהחמירו על עצמם בכעין גזרה לגזרה. ועיין שם עוד (בסי' כה) משא ומתן בבאור המשך הסוגיא].

לכאורה יש מקום לטעם נוסף; כשם שאמרו להלן שאסור למכור בהמה גסה לכותי ולישראל החשוד למכור לעכו"ם, שמא ימכרנה להם, כך בבהמה דקה חוששים שמא גוי אחר ירבענה, כגון כשיעמידנה זה הקונה בפונדקאותיהם.

ונפקא מינה שאפילו אם מוכר למי שאינו חשוד על הרביעה, כגון כותים דלהלן, חוששים לרביעת אחרים (וצ"ע בתוס' יד: ד"ה אמר).

‘ובכל מקום אין מוכרין בהמה גסה. מאי טעמא... משום נסיוני...’ – אחד הטעמים שכתבו הפוסקים לכך שנהגו התר בדבר, לפי שאין היהודים דרים ביחד ואי אפשר לנו להתפרנס זה מזה אם לא במשא ומתן עם הנכרים. ולפי טעם זה היה מקום לחוש במקום שדרים יחד ואין הפסד, כגון בזמננו ובמקומנו. ואולם מובא גם טעם נוסף בפוסקים, שאין אצלנו חשש ‘נסיוני’ מפני שאיננו בקיאים בדבר. ושאלתי להגר”ח קניבסקי שליט”א, האם יש מקום לחוש להחמיר בדבר. וכתב: **‘אחרי שהפוסקים התירו לא חילוק, ומ”מ כתב הש”ך שבעל נפש ימעט.**

(ומצינו כיצא בזה במה שכתבו הראשונים (במו”ק כא.) שעכשיו לא נהגו כפיית המטה באבל, ונתנו טעמים לדבר, ואף שעתה במקומנו אין שייכים אלו הטעמים, אעפ”כ אין נוהגים בכפיית המטה).

‘שאלה קנייה ואגרא קנייה?... ש”מ שכירות לא קניא’ – הנה, גם אם ננקוט ששאלה ושכירות קונות, הלא ודאי אין זה יותר מ’קנין פירות’ שנחלקו בו אמוראים אם כקנין הגוף דמי אם לאו. [וגרועות הן ממנו – ע’ תוס’ ב”ב כז. וע’ רא”ש להלן סי’ כב]. ואם כן, צריך באור במה שדנו כאן על דיני שביתת בהמה בשבת והאכלת תרומה לבהמה, וכן על התר הכנסת ע”ז לבית מושכר, שמשמע שנקטו כאן בפשיטות שאם שכירות קונה, הרי זה קנין גמור אף לקולא – והלא אין זה יותר מ’קנין פירות’.

ובאר הגר”ש שקאפ ז”ל (ע’ שערי ישר ה,ט ועוד), שבכל אותם דינים שדנו בגמרא אם קנין פירות כקנין הגוף, הנידון כשהקנין מחדש דין על הבעלים, כגון דין יום או יומים בעבדו, חיוב הבאת ביכורים וכו’, אבל אותן שלש הלכות המוזכרות כאן, הקנין הוא דין חפצא בלבד ולא דין החל על הבעלים שהרי בהמת ישראל צריכה לשבות ממלאכה אף אם הבעלים אינם יודעים מאומה אם היא עושה מלאכה או לאו. וכן כשהמת ישראל אוכלת בתרומה, נעשה איסור אף שלא בידיעת הבעלים, וכן אם הובא ע”ז בבית ישראל. – ולענין דינים הנוגעים בחפץ עצמו, אין מתחשבים בדינים העתידיים אלא רק למי קנויים הכחות והפירות של הזמן ההוא.

ועוד האריך שם לבאר שלענין דין אכילת תרומה ושביתת בהמה, גם אם יש ספק בקנין, ומצד הדין המשפטי נשאר בהמה ברשות הבעלים הראשונים – אך כלפי הדינים הנ”ל הקובע הוא הקנין האמתי של החפץ, ולא זכות השימוש בפועל של האדם. ולכך יש לחוש שמא הבהמה שייכת לקונה הישראל ומוזהר על שביתתה. ובוהו הצדיק את ספק המשנ”ב (רמז סקי”ב) אודות ישראל שקנה בהמה מנכרי במשיכה לבדה, או בכסף לבדו – היות והוא ספק לדינא אם קנאה או לאו – מוזהר הוא על שביתתה מפני הספק, הגם שמצד הספק מעמידים בפועל בחזקת מרא קמא.

(צריך באור לישב דבריו עם דברי התוס’ ביבמות סו.) ומוזכרים בדבריו שלענין האכלת תרומה לקנינו, אין מועיל קנין פירות אלא צריך קנין גמור. וכן יש להעיר על מה שכתב תלמידו, הגר”ש רוזנבסקי זצ”ל (בשיעוריו לקדושין ד. עמ’ לב), וכמו שהעיר שם המהדיר. וע”ע בחזו”א יו”ד סד, ד).

‘שאני עבודת כוכבים דחמירא, דכתיב ולא תביא תועבה אל ביתך’ – בספר בית הלוי (ח”א מז) דייק מלשון הרמב”ם שמן התורה אין איסור זה קיים אלא כשנהנה מן העכו”ם, ומדברנן אסורה כל הכנסה לבית, אף שלא נהנה ממנה.

ואולם מדברי התוס’ ועוד ראשונים (להלן כא) נראה שמדין תורה אסורה ההכנסה לבית גם כשלא נהנה, אלא שכתבו התוס’ לפירוש אחד שאין איסור מן התורה אלא בבית שהישראל דר בו ולא כשהשכירו. (ויש להעיר על מה בשו”ת אגרות משה (או”ח ח”ב קיג, ד”ה ומסתבר) נקט כדבר ברור שאסור מן התורה אפילו באופן שהשכיר ביתו לנכרי).

ואם מכר לנכרי את הבית לזמן – מבואר מדברי הרא”ש (סי’ כב), שאין איסור זה. שכתב שלכך בזמן הזה מותר להשכיר להם בית דירה, משום שבדיניהם שכירות חזקה כמכר לזמן, שאם יפול ביתו של משכיר – לא יחזירו לו את הבית המושכר (וע’ חזון איש יו”ד סה, ז ח).

עוד נקט בבית הלוי (שם), וכן נקט המנחת-חינוך (תכט) בסברא פשוטה, שאין האיסור דוקא ב'בית' אלא הוא הדין בהבאה לשאר רשותו וידו. ויש להעיר מדברי התוס' להלן (כא. ד"ה אף) שצדדו לומר שאין איסור תורה אלא בבית המיועד לדירה, להוציא אורוות ואצרות. ואף לפי הצד האחר שכתבו י"ל ד'ביתך' מיהא בעינן (וע"ע אבני נזר או"ח שעה, ב ובמובא ביוסף דעת מכות כב.). עוד הביא בבית הלוי שם, שיטות הראשונים בענין משמשי ע"ז, אם נאמר בהם לאו זה.

עוד הביא הבית-הלוי מהרמב"ן והריטב"א (להלן כא וכ"ה בר"ן), שהאיסור הוא על הישראל עצמו שמכניס לביתו ע"ז. [וכ"כ הרשב"א בתשובה (ח"א קעז), שאין איסור שנכרי ייכנס לביתו עם ע"ז בידו].

ר'ב אדא שרא לזבוני חמרא אידא דספסירא, אי משום נסיוני – הא לא ידיעה לקליה דאולא מחמתי... – ואם תאמר, אמנם אינה מכירה את קולו, אך מה טעם לא נחוש שמא הקונה ינסנה טרם קנייתו, לראות כיצד היא טוענת, ונמצא עובר המוכר על 'שביתת בהמתו' [ששתי הלכות נפרדות הנה – 'מחמר' הוא המוליך בהמה טעונה. 'שביתת בהמתו' – אזהרה שבהמתו לא תעשה מלאכה, גם כשבעליה אינו עושה מאומה]? וכתבו כמה ראשונים (רשב"א, ועתוס') שכיון שגזרת 'נסיוני' גזרה רחוקה היא, לא גזרו אלא במקום איסור 'מחמר' שיש בו חיוב חטאת [לפי דעה אחת], אבל איסור שביתת בהמתו, שאינו אלא 'עשה' בעלמא [ורש"י כתב בו 'לאו' וצ"ע. ע' אמת ליעקב] – לא גזרו משום כך. [וכן דייקו מרש"י (בד"ה מחמר) שגזרת נסיוני אינה אלא למ"ד מחמר אחר בהמתו חייב חטאת. ובוזה פרשו הראשונים את השמטת הרמב"ם 'משום נסיוני' – כיון שלהלכה הוא פוסק שאין חיוב חטאת במחמר. וע"ע שו"ת הריב"ש כד; הגהות חשק שלמה; אמת ליעקב].

והר"ן כתב, הואיל ודרך האנשים לקצוץ דמי הבהמה, לגמור עסק המכירה, ורק אחר כך הלוקח מנסה אותה. וכיון שכך, אין חשש משום שביתת בהמתו, כי ברשות הלוקח היא עובדת, ואולם איסור 'מחמר', כתב הר"ן, קיים גם בבהמה שאינה שייכת לו, ולכך במקום שהיא מכרת את קולו – גזרו משום איסור מחמר, וכשאיין מכרת – אין חשש.

א. יש חולקים וסוברים שאין איסור מחמר אלא אחר בהמתו ולא אחר בהמת אחרים – ע' תורי"ד והגהות אשר"י כאן; מנחת חינוך לב, מוסך השבת; אגלי טל מלאכת חורש יג, ח.

ב. ע' בראשונים בב"ב פח, שאין הדבר מוסכם אם באופן שהלוקח לוקחו עד שיבדקנו, אם קנהו או אינו אלא כשואל. (וע"ע קהלות יעקב נדרים כד.) ולדעת האומר שלא קנה עדיין, אין לפרש אלא כתירוץ הראשון.

ג. יש אומרים שאין אדם מוזהר מן התורה משום שביתת בהמתו, בהוצאתה משא מרשות לרשות, הואיל והוצאה מלאכה גרועה היא (עפ"י פסקי ריא"ז שבת קנג. פני יהושע שם נא. וכן הובאה דעה זו במאירי כאן ובתורי"ד שבת קנג, ודחאום). ולדבריהם אין כאן כל קושיא.

ומדברי שאר הראשונים שהקשו, וכן מדברי הרשב"א והר"ן בשבת (קנג) וממשעות דברי הרמב"ם (שבת כ, א-ד), נראה שנקטו בפשיטות שאיסור תורה הוא [במשא שהונה עליה על ידי האדם. אך אם נוטלת דברים מרצונה אין לחוש, וכבהמה התולשת עשבים בשבת לאכילתה, שאין בזה משום איסור שביתת בהמה (ערש"י משפטים; תוס' שבת קכב). שש"כ פרק כו הערה יב – בשם הגרשו"א].

חילוקי דינים נוספים בענין שביתת בהמתו ומחמר – ע' במובא ביוסף דעת שבת קנג. וע"ע כאן בספר אמת ליעקב בהרחבה.

יש לעיין בדברי הר"ן, מה טעם אין איסור 'שביתת בהמתו', הלא אם לאחר הנסיון לא ירצה בה הלוקח, הוברר הדבר שברשות המוכר עבדה, שאין שייך לומר שחזרתו היא מכאן ולהבא ולא למפרע [וגם אם יתנה כן בפירוש אינו כלום, שאפילו לדעת האומר בדבר שבממון תנאו קיים, זהו רק לבטל ולוותר על זכויות שהתורה נתנה לו, אבל אין שייך לעקור את עצם הדין]?.

ואולי יש לומר, כיון שאין ביד המוכר לחזור בו אלא ביד הלוקח לבדו, נחשבת הבהמה כ'אינה ברשותו' של המוכר, גם אם לבסוף הלוקח החזיר, כיון שלעת עתה אין למוכר שום יכולת חזרה, וכעין שאמרו בפסחים (לא) שלכן אין המלוה יכול להקדיש קרקע שלבסוף גבה בחובו מהלווה, כיון שביד הלווה לסלקו למלוה בזוי, אין הקרקע ברשות המלוה להקדישה (כן כתבו התוס' ב"ב עו: ד"ה קני). וכמו שכתב בקצוה"ח (רעג סק"א) שכל שאינו ברשותו אינו מצווה בשביתת כלים לבית שמאי (מהגרז"נ גולדברג שליט"א).

בירושלמי פרשו 'נסיוני' – פעמים מוסר לו הבהמה לנסיון, והלה מחזירה אחר מספר ימים, נמצא עובד עבודתו בבהמה של ישראל. (ואין זה סותר לדין שכתב הר"ן, שהקונה לנסות הרי היא ברשות לוקח – ששונה כשמפרש מראש שלוקח לנסיון בעלמא, ואין כאן קנין כלל).

(ע"ב) 'בית שמאי אומרים: לא ימכור אדם פרה החורשת בשביעית, ובית הלל מתירין, מפני שיכול לשוחטה' – ואף על פי שאין דרך לשחוט פרה הראויה לחרישה (כמפורש בירושלמי) – משמע שכל שאין תשמישו מיוחד לעבירה – מותר למכור. וכן לענין מכירת כלי מלאכה לעוברי עבירה, הגם שברור שיעשה בהם מלאכה בשבת, אך כיון שאין מלאכתו מיוחדת לעבירה אלא גם להתר, אין בזה משום לפני עור, וכדתנן (בשביעית ה,ו) כל שמלאכתו לאיסור ולהתר – מותר (עפ"י אג"מ יו"ד עב; או"ח ח"ב סב, ע"ש. ובספר משפטי ארץ (יט,ב) מובא לאסור באופן זה).

'אין מוכרין להם לא זיין ולא כלי זיין...' – בבאור דברי רש"י כאן (בד"ה שלשלאות), ע' במובא לעיל יד:

'כך אסור למכור לישראל החשוד למכור לעובד כוכבים' – כבר עמדו הראשונים, מה חילוק יש בין התר מכירת פרה לעכו"ם, שמותר לתלות שקונה לשחיטה ולא למלאכה, ובין מכירה לישראל חשוד, שאין אנו תולים שימכור לישראל.

ופרש הר"ן שאין תולים אלא בדבר שבשעת המקח אפשר שהוא קונה להתר דוקא ולא לאיסור, כגון שקונה פרה לשחיטה ומקפיד עליה שלא לעבוד בה. אבל כאן שכעת אין לו קפידא למכור לישראל דוקא ולא לנכרי – אין תולים.

וכן יש לומר גבי מכירת שדה חרושה בשביעית דלעיל – תולים שמא בדוקא חפץ הוא להובירה בשנה זו. ואע"פ שמבחינת סיכויי האפשרות לאיסור ולהתר, אין חילוק בין הנדונים, מ"מ לא התירו לתלות אלא כשמעשה זה יש בו אפשרות של התר מיידי ודאי אך לא כשאין שום צד התר מוכרע כעת. ויש להטעים, שכשם שאסור להזמין איסור לחברו, כמו כן אסור להזמין ספק-איסור, והרי כשמוכר לחשוד שימכור לגוי, מזמין לו אפשרות מכירה לגוי, והרי גם הבאת אפשרות איסור – מעשה איסור הוא. נמצא שקניה זו – מעשה איסור היא, ואפילו אם בסוף יוברר שלא מכר לו. לא כן כשהמעשה הנוכחי אין בו ודאות של הזמנת אפשרות איסור כלל, כגון שקונה לשחיטה – לא נאסר.

'זהבא במאי עסקינן במשמוטא, דיזמנין דעביד לאצולי נפשיה' – יש לשמוע מלשון רש"י, שגם כאשר אין סכנת נפשות, הואיל ואותם כלים מסייעים לו בגזלתו – אסור. ואולם הר"ן כתב שלעתים מסכן נפשות. וצ"ע אם יש כאן מחלוקת, ובמה.

*

'ונראה דהא דהקילו חכמים בספק, אע"ג דספק מכשול ודאי אסור ליתן לפני עור והיה ראוי להחמיר

בספיקות, משום דאם באנו להחמיר בספיקות נמי נעשה מכשול שנמנע חסד ודרכי חיים ושליו' מעצמנו ומהם והן רק עמי הארץ וחייבין אנחנו להחיותם ולהיטיב עמם, וכל שכן שלא להרבות שנאה ותחרות בינינו וביניהם, ועוברין על לא תשנא ועוד כמה לאוין שאין איסורן קל מאיסור זה שאנו באין להציל אותם ממנו [ואף למכור לעכו"ם כן שגם הן מוזהרין על השליו' עם ישראל], וכן אמרו מ"ק י"ז א' במכה בנו גדול, והלכך שקלו חז"ל בפלס עד כמה שיש להתנהג לקונסם ולמשוך ידינו מהם ושלא נגרם מכשולים יותר גדולים להם ולנו, והכריעו לאסור למכרם בזמן שהוא ודאי לעבירה ולהתיר בספק וזו דרך הממוצעת והישרה, [והיינו נמי טעמא דשרינן בשעה שאין האיסור עדיין מוכן כמו שמותר למכור שדה לחשוד על המעשר ולא נאסר אלא לאחר שהגיע לעונת המעשרות... וכן בחשוד על השביעית תנן התם שלא ימכור משהגיע לעוהמ"ע אבל קודם מותר, וכל שכן שמותר קודם שביעית אע"ג דכל הני סופו לבוא ע"י מכשול להחשוד – אלא שהדבר מסור לחכמים...'] (מתוך חזון איש שביעית יב, ט).

דף טז

'הלכה כבן בתירא' – במסכת שבת (צד). פרשו מחלוקתם של חכמים וכן בתירא, בסוס המיוחד למשא עוף לעזרת הציידין וכדו'. ונחלקו האם נשיאת בעלי חיים כגון זו מרשות לרשות, נחשבת מלאכה כשאר משאות, או שמא בעל חיים נושא את עצמו. אבל סוס המיועד לרכיבת אדם בלבד – הכל מודים שמותר למכרו, שהאדם החי נושא את עצמו (וכן פרש הרמב"ם בפרוש המשנה).
ופסק הרמב"ם (שבת כד, ט) שסוס המיועד לרכיבת אדם בלבד – מותר למכור. וגם פסק שהמוציא בעלי חיים מרשות לרשות בשבת – חייב (שבת יח, טז), שאין אומרים בהם 'חי נושא את עצמו'. ולפי זה משמע שפסק כחכמים ולא כבן בתירא. ואכן כתב התו"ט (פסחים ד, ג) שהרמב"ם גרס כאן 'אין הלכה כבן בתירא'. אך יש שכתבו שדוחק גדול לומר כן, לחדש גרסא כנגד כל שאר הראשונים. ופרשו שזה שאמר ר' יוחנן כאן 'הלכה כבן בתירא', מתיחס למחלוקת המובאת בברייתא, שלדעת רבי אסור אפילו בסוס המיועד לאדם בלבד [שהרי בזה מדבר רבי, מכך שאוסר משום תורת כלי זיין, וכמו שכתבו התוס', בד"ה אלא], כלפי זה פסק כבן בתירא המתיר בסוס זה, אבל דברי בן בתירא שבמשנה, המתפרשים בסוס המיוחד לעוף – בזה אין הלכה כבן בתירא אלא כחכמים (שער המלך שבת כא, ט; חזון איש או"ח מה, ג).

'איבעיא להו, שור של פטם מהו... תא שמע דאמר רב יהודה אמר שמואל, של בית רבי היו מקריבין שור של פטם ביום אידם... וליטעמיך... אלא רבי מיעקב מילתא בעי וסבר יעקב ואתי פורתא פורתא' – דעתו של המביא מאמר זה לפשוט בעיתנו, שבכל חילוף גזרה שעשה רבי ע"י נתינת ממון, נשתכר בהקלת האיסור. ומוכח שיש בחי איסור של מכירת בהמה גסה, הגם שהוא של פטם. ודחו והוכיחו שאי אפשר לומר כן, כי מה הרויח מהיום למחר, ועל כרחך שלא הרויח בחילופין הראשונים, אלא שקרבו לו לעקור לגמרי את הגזרה.
אך יש לעיין, הלא ודאי מרויח במה שלוקחים מחר ולא היום, שהרי נתינת דורונות אסורה ביום אידם, ולמחרת מותר [דלא קיימא לן כר' ישמעאל (לעיל ז:)] האוסר לאחריו? ונראה שבמלך אין שייך הודאה בשביל דורון שמביאים לו, ולא כשפורעים לו חוב. וזה ששקד רבי לבטל הדבר, אינו משום איסור אלא שמכוער הדבר. תדע, שבסוף לא היו מקריבים רק שחוט לאחר האיד, ומה איסור יש בזה שהוצרך לחסר ארבע ריבואות כדי לבטל לגמרי. אלא מוכח שמשום כיעור רצה לבטל. או שרצה לבטלו כליל כדי שלא יחזור הדבר לקלוקלו (עפ"י חזון איש יו"ד סב, כז).